

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

THE CONCEPT AND ESSENCE OF ENSURING THE SECURITY OF PERSONS, WHO INVOLVED IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Тимчаль М.В.,

*аспірант кафедри кримінального права та кримінології
Львівського державного університету внутрішніх справ*

У статті розглядаються законодавче та доктринальне визначення поняття забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Запропоноване власне визначення цього поняття. Проведена характеристика основних ознак забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Ключові слова: забезпечення безпеки осіб, заходи безпеки, кримінальне судочинство, правосуддя, компетентні органи.

В статье рассматривается законодательное и доктринальное определение понятия обеспечения безопасности лиц, которые принимают участие в уголовном судопроизводстве. Предлагается собственное определение данного понятия. Проведена характеристика основных признаков обеспечения безопасности лиц, которые принимают участие в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: обеспечение безопасности лиц, меры безопасности, уголовное судопроизводство, правосудие, компетентные органы.

The article deals with legislative and doctrinal definition concept of ensuring the security of persons, who involved in criminal proceedings. The article is proposed actually definition of this concept. There is carried out the characteristic of the main features of ensuring the security of persons, who involved in criminal proceedings.

Key words: ensuring the security of persons, criminal proceedings, justice, competent authorities.

Постановка проблеми. Проблемі забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, присвячено багато кримінально-процесуальних досліджень. Для дослідження кримінально-правової охорони осіб, узятих під захист, необхідно дослідити та розглянути доктринальне та законодавче визначення поняття заходів безпеки, їхні сутність і зміст. В юридичній літературі одна група вчених дає визначення поняттю як «забезпечення безпеки учасників кримінального процесу», друга група науковців – «забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства», а інша група – «забезпечення безпеки учасників кримінального провадження». Для глибокого та точного визначення проблеми безпеки осіб необхідно дослідити кожне поняття окремо.

Стан опрацювання. Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві досліджували українські науковці Коваль М.В., Шкарупа В.К., Андрущук В.М., Пелипенко Н.В., Орлеан А.М., Копетюк М.І., Гриньків О.О., Зеленецький В.С., російські науковці Куркін М.В., Брусніцин Л.В. та білоруський учений Кукреш Л.І. Серед науковців існують постійні дискусії щодо визначення поняття забезпечення безпеки, їхніх ознак і сутності, тому автор намагається об'єднати всі поняття та визначити єдине, яке б передавало всі ознаки та зміст.

Метою статті є дослідження та аналіз законодавчого визначення поняття забезпечення безпеки осіб, узятих під захист, поглядів науковців щодо цього поняття, пропозиція свого визначення поняття, а також характеристика їхніх ознак.

Виклад основного матеріалу. Державний захист і заходи безпеки є системою правових, організаційних, технічних заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, майна, житла, честі та гідності осіб, які беруть участь у кримінальному процесі та виконують ті чи інші процесуальні функції [6, с. 197]. Поняття «державний захист» передбачає і заходи соціального захисту. Якщо держава гарантує своїм громадянам «державний захист», то вона повинна гарантувати й «соціальний захист», тобто заходи «соціальної підтримки», наприклад: а) виплати у разі загибелі (смерті) осіб, узятих під захист, членам їхніх сімей та особам, які перебували на їх утриманні; б) виплати у разі завдання особам, узятим під захист, тілесних ушко-

джень або іншої шкоди їхньому здоров'ю, які спричинили настання інвалідності; в) виплати у разі завдання особам, узятим під захист, тілесних ушкоджень або іншої шкоди їхньому здоров'ю, які не спричинили настання інвалідності. Якщо ж держава гарантує тільки «забезпечення безпеки», то вона не надає «соціальної підтримки» [5, с. 67].

Основними нормативно-правовими актами України у сфері забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства є Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (далі – Закон № 1) та Закон України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» (далі – Закон № 2). Єдиного та однозначного законодавчого визначення поняття забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, не існує.

Ст. 1 Закону № 1 забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тобто у виявленні, запобіганні, припиненні, розкритті або розслідуванні кримінальних правопорушень, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень, – це здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя [1]. Йдеться про здійснення таких заходів: правових, тобто передбачених чинним законодавством залежно від його галузей; кримінально-правових, кримінально-процесуальних, цивільно-правових, адміністративно-правових тощо; організаційно-технічних (наприклад, установлення сигналізації, бронювання дверей, видавання засобів індивідуального захисту тощо); інших, які можуть бути не врегульовані чинним законодавством, але не суперечать йому та відповідають нормам моралі, етики (наприклад, тимчасове поміщення особи в безпечне місце). Варто також додати, що відповідно до цієї самої статті забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства полягає у виявленні, запобіганні, припиненні, розкритті або розслідуванні злочинів [9, с. 148].

Чинний КПК України не повторює, як це було у КПК 1960 р., положення законів, а навпаки – доповнює та розширює систему заходів безпеки, передбачає інші процесуальні можливості для захисту учасників кримінального

провадження від протиправного впливу. Положення, які стосуються заходів безпеки в кримінальному провадженні, передбачено в нормах, які містяться в гл. 1, 2, 3, 18, 19, 20, 21, 24, 26, 27, 28, 43 КПК України [10, с. 88]. У КПК України 2012 р. вищезазначені закони передбачають спеціальні заходи щодо забезпечення безпеки осіб, котрі потрапили у сферу кримінального процесу, – це здійснення правових, організаційних, технічних або інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла, майна, честі, гідності таких осіб від протиправних посягань, із метою створення комфортних умов для здійснення й забезпечення правосуддя [7, с. 127].

У ч. 3 ст. 13 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» вказано, що у разі виникнення загрози життю, здоров'ю або майну особи, яка залучається до виконання оперативно-розшукової діяльності, її захист забезпечується в порядку, передбаченому для соціального та правового захисту працівників оперативних підрозділів, правоохоронні органи, на які покладено захист, зобов'язані вжити спеціальних заходів для забезпечення їх безпеки – зміна даних про осіб, зміна місця проживання, роботи та навчання, інших даних у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України [2].

Тож, аналізуючи законодавчі визначення поняття забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, автор пропонує узагальнити їх в єдине поняття як систему правових, організаційних, технічних або інших заходів, що забезпечуються уповноваженими державними органами та які спрямовані на захист життя, здоров'я, житла, майна, честі, гідності осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, та членів їхньої сім'ї від протиправних посягань із метою створення комфортних умов для здійснення й забезпечення правосуддя.

Серед правознавців існують також різні погляди щодо визначення поняття забезпечення безпеки осіб, узятих під захист. Наприклад, Юнусов А.А. вважає, що забезпечення безпеки учасників кримінального процесу та інших осіб – це діяльність компетентних органів, що спрямована на створення умов, за яких життя та здоров'ю цих осіб не загрожує небезпека, або усунення небезпеки [14, с. 16]. Це визначення є досить загальним, оскільки не розкриває загальної суті та всієї сукупності ознак забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. У запропонованому визначенні виникає питання, хто належить до категорії «інших осіб», тобто це визначення не конкретизує коло осіб, до яких ці заходи можуть бути застосовані. Автор погоджується з тим, що це діяльність компетентних органів, оскільки на забезпечення комфортних умов для відправлення правосуддя можуть бути задіяні не тільки правоохоронні органи, а й службові особи поштових відділень (зміна адреси проживання), паспортних відділів (зміна паспортних даних особи), медичних установ (зміна зовнішності особи) тощо.

На думку Зеленецького В.С. та Куркіна М.В., під забезпеченням безпеки суб'єктів кримінального процесу треба розуміти вжиття компетентними правоохоронними органами сукупності спеціальних заходів, реалізація яких призводить, а отже, забезпечує усунення загрози, що існувала раніше, а також запобігає завданню шкоди конкретним особам, об'єктам або іншим цінностям, охоронюваним державою у встановленому законом порядку [4, с. 107]. Тертишник В.М. пропонує таке визначення: забезпечення безпеки учасників кримінального процесу – це здійснення правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла, майна, честі та гідності цих осіб від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя [13, с. 226].

У своїй монографії Гриньків О.О. пропонує таке визначення забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства – «це виконання уповноваженими законом

(компетентними) органами комплексу необхідних дій (заходів), спрямованих на недопущення можливості завдати шкоди учасникам кримінального судочинства, з метою належного здійснення правосуддя» [4, с. 108]. Запропоноване визначення є не досить детальним. Автор погоджується лише з деякими положеннями, що це, по-перше, діяльність компетентних органів; по-друге, це комплекс заходів, адже для ефективного захисту необхідно застосувати декілька заходів (організаційно-технічних, правових, адміністративних тощо); по-третє, це діяльність, яка спрямована на недопущення завдання особі або членам її сім'ї будь-якої шкоди.

Досить оригінальне визначення надає Брусніцин Л.В.: «Забезпечення заходів безпеки – це попереджувальні правові заходи, що забезпечують під час оперативно-розшукової діяльності, кримінального судочинства, виконання кримінальних покарань у постпенітенціарний період і поза ним захист осіб, які сприяють кримінальному правосуддю, їхніх близьких родичів від заборонених кримінальним законом та інших форм впливу, здійснюваного у зв'язку з таким впливом» [3, с. 272]. Це визначення є конкретним, але має один недолік: те, що це тільки правові заходи. Для забезпечення безпеки осіб застосовуються не тільки правові заходи, але й соціальні, організаційні, технічні тощо. Тому вищезазначене поняття, на нашу автора, є не точним.

На думку Кукреш Л.І., під заходами забезпечення безпеки учасників кримінального процесу та інших осіб необхідно розуміти встановлену законом сукупність спеціальних дій і рішень органа, що здійснює кримінальний процес, за матеріалами й кримінальною справою, що спрямовані на захист учасників кримінального процесу, які захищають свої права й інтереси, а також іншого учасника кримінального процесу, членів їхніх сімей і близьких родичів за наявності реальної загрози протиправних дій у зв'язку з їхньою участю в кримінальному процесі [8, с.157].

Узагальнюючи вищезазначене, автор доходить висновку, що необхідно використовувати поняття «забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», а не поняття «забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі/провадженні». Автор пояснює свою позицію тим, що до судочинства належить забезпечення безпеки осіб на стадіях досудового розгляду, під час судового розгляду, під час виконання та відбування покарання, а також і після відбування покарання.

Отже, під забезпеченням безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, треба розуміти діяльність уповноважених законом органів, яка спрямована на здійснення комплексу (або системи) необхідних заходів (правових, організаційних, технічних та інших заходів) за наявності загрози життю, здоров'ю, тілесній недоторканості, майну, честі та гідності осіб у зв'язку з їхньою участю в кримінальному процесі та з метою належного здійснення правосуддя (з метою виявлення, запобігання, протидії, розкриття та розслідування злочинів, а також розгляду кримінальних проваджень). З цього визначення можна виділити такі головні ознаки забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві:

а) Забезпечення безпеки осіб – це діяльність уповноважених законом органів. За законодавством України забезпечення захисту покладено на відповідні органи та їхніх службових осіб. Забезпечення заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, покладено на такі державні органи, як органи Служби безпеки; органи охорони державного кордону, розвідувальний орган Міністерства оборони, органи управління Військової служби правопорядку у Збройних силах, органи й установи виконання покарань, органи внутрішніх справ, органи

прокуратури та суд (які приймають рішення про застосування заходів безпеки) [1]. На сучасному етапі розвитку інституту забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, відсутній орган, який би координував їхню діяльність із питань захисту або наявності міжвідомчої координації їхньої діяльності в цій сфері. В Україні здійснення заходів безпеки згідно з ч. 3 ст. 3 Закону № 1 покладено за підслідністю на органи Служби безпеки, Державного бюро розслідувань, органи внутрішніх справ, органи Національної поліції або Національне антикорупційне бюро України, у складі структур яких з цією метою створюються спеціальні підрозділи. Безпеку осіб, яких беруть під захист, якщо кримінальні провадження перебувають у провадженні податкової міліції або суду, забезпечує за їхнім рішенням, відповідно, орган Служби безпеки, Державного бюро розслідувань, орган внутрішніх справ, орган Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України або орган чи установа виконання покарань, слідчий ізолятор. Безпеку особи, взятої під захист, якщо її тримають в установі виконання покарань чи слідчому ізоляторі, забезпечує відповідний підрозділ такої установи чи слідчого ізолятора незалежно від того, у провадженні якого органу перебуває кримінальне провадження [11, с. 124–125].

б) Забезпечення безпеки осіб – це комплекс (або система) заходів (правових, організаційних, технічних тощо). Будь-який із заходів безпеки передбачає виконання цілої низки дій для його реалізації. Наприклад, зміна зовнішності тягне виконання таких дій, як згода особи, до якої буде застосовуватися цей вид безпеки; пластична операція зі зміни зовнішності або маскування особи (наявність перуки, зміна зачіски, зміна кольору очей за допомогою кольорових лінз, відповідний макіяж тощо); заміна паспортних даних особи, а найчастіше – ще й членів її сім'ї (це, у свою чергу, тягне за собою заміну інших документів: свідоцтва про народження, свідоцтва про шлюб, водійське посвідчення тощо) та ще багато дій, які повинні бути виконані залежно від складності ситуації та рівня загрози. Залежно від ситуації, що склалася, потрібно розглядати питання про необхідність комплексного застосування передбачених законом заходів безпеки. У цьому разі в постанові про забезпечення заходів безпеки необхідно вказувати їх перелік і розмежовувати компетенцію виконавців конкретних заходів.

в) Обов'язковою умовою застосування заходів безпеки до особи має бути наявна загроза життю, здоров'ю, тілесній недоторканості, майну, честі та гідності такій особі або членам її сім'ї. Наявність будь-якого протиправного впливу на особу, а також погрози чи вже застосування будь-яких незаконних дій є підставою для негайного захисту цієї особи та членів її сім'ї. Як і більшість учених, автор вважає, що така загроза повинна бути реальною, тобто цей факт повинен бути негайно перевірений уповноваженою особою органу влади та повинне бути прийняте відповідне рішення (про застосування або про відмову в застосуванні заходів безпеки). Реальність загрози встановлюють у кожному окремому випадку, беручи до уваги конкретні обставини з урахуванням як об'єктивного, так і суб'єктивного критеріїв (дати, часу, змісту, способу, інтенсивності погроз; даних, що характеризують особу, яка їх висловлює; стосунків останньої з особою, яка бере участь у судочинстві, тощо). Під час визначення реальності відповідної загрози треба брати до уваги як характер вчиненого злочину,

так і характеристику особи (осіб) підозрюваного (обвинуваченого) та її оточення [4, с. 147–148].

Органи, які приймають рішення (орган, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд), отримавши заяву або повідомлення про загрозу безпеці особи, зобов'язані перевірити цю заяву (повідомлення) і в термін не більше ніж три доби (а у невідкладних випадках – негайно) прийняти рішення про застосування або про відмову в застосуванні заходів безпеки. Якщо такі приводи встановлено під час судового розгляду, суд (суддя) також повинен їх перевірити. Доцільним у таких випадках є направлення ухвали суду щодо надання доручення відповідному органу згідно з вимогами ст. 333 КПК України про здійснення відповідних перевірок, а надалі – використати отримані матеріали перевірки для прийняття законного та обґрунтованого процесуального рішення [12, с. 302–303]. Мотивована постановка чи ухвала про застосування заходів безпеки є обов'язковою для виконання вказаними органами. У разі наявності в заяві (повідомленні) про загрозу безпеці особи, зазначеної у ст. 2 Закону № 1, за наявності відомостей про кримінальне правопорушення слідчий, прокурор у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством, починає досудове розслідування, а орган, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчий суддя, суд направляє заяву (повідомлення) відповідному органу досудового розслідування для початку досудового розслідування. Про прийняте рішення терміново в письмовій формі повідомляється заявник.

г) Відповідні заходи безпеки застосовуються до осіб у зв'язку з їхньою участю в кримінальному процесі. Якщо особа заявила клопотання про необхідність застосування щодо неї та членів її сім'ї захисту або відповідному органу стало відомо про загрозу, то така особа стає учасником кримінального процесу (вона може бути визнана потерпілою, є свідком у справі або була іншим учасником процесу – слідчим, спеціалістом, перекладачем, експертом тощо) й до неї застосовуються відповідні заходи безпеки;

г) Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства здійснюється з метою належного здійснення правосуддя. Для безпеки учасників кримінального процесу забезпечуються комфортні умови для того, щоб вони співпрацювали з органами, що здійснюють правосуддя, та з органами, які сприяють здійсненню правосуддя. Ці комфортні умови забезпечують виявлення, запобігання, протидію, розкриття та розслідування злочинів, покарання винних і звільнення від покарання невинних.

Висновки. Для усунення дискусій серед науковців щодо визначення єдиного поняття забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, треба розуміти діяльність уповноважених законом органів, яка спрямована на здійснення комплексу (або системи) необхідних заходів (правових, організаційних, технічних та інших заходів) за наявності загрози життю, здоров'ю, тілесній недоторканості, майну, честі та гідності осіб у зв'язку з їхньою участю в кримінальному процесі та з метою належного здійснення правосуддя (з метою виявлення, запобігання, протидії, розкриття та розслідування злочинів, а також розгляду кримінальних проваджень). Це поняття об'єднує всі ознаки та передає його суть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3782-XII. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 01.07.2018).
2. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2136-XII. Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 01.07.2018).
3. Брусницын Л.В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: российский, зарубежный и международный опыт XX века (процессуальное исследование). Москва: Юрлитинформ, 2001. 400 с.
4. Гриньків О.О., Ляш А.О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві: монографія. Тернопіль: Астон, 2012. 260 с.
5. Коваль М.В., Шкарупа В.К., Андрущук В.М. та ін. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз: навч. посібник. Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2007. 194 с.
6. Козаченко О.В. Кримінальний процес України: навч.-практ. посібник. Миколаїв: Вид-во «Іліон», 2008. 289 с.
7. Копетюк М.І. Особливості забезпечення безпеки осіб у досудовому кримінальному провадженні. Історико-правовий часопис. 2013. № 2. С. 126–131.
8. Кукреш Л.И. Уголовный процесс. Общая часть: учеб. пособие. Минск: Тесей, 2005. 352 с.
9. Пелипенко Н.В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства: сутність і поняття. Вісник Академії управління МВС. № 2 (14). 2010. С. 143–150.
10. Орлеан А.М. Процедура забезпечення безпеки учасників кримінального провадження: адаптація законодавства України до європейських стандартів. Актуальні проблеми правознавства. 2016. Вип. 3 (7). С. 87–92.
11. Семків Т.О. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2017. № 3. С. 119–128.
12. Серебрянський П.В. Підстави та приводи застосування заходів безпеки щодо учасників кримінального процесу. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 5. С. 301–303.
13. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. К.: А.С.К., 2002. 1056 с.
14. Юнусов А.А. Обережение участников уголовного процесса и их близких: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Н. Новгород, 1998. 168 с.